

**Archeologisch booronderzoek
ten behoeve van het
plangebied Kerkeiland NH-Kerk
te Enter, gemeente Wierden
(OV)**

Infra

Milieu

Geo-ICT

Archeologie

Geo-informatie

**Archeologisch booronderzoek
ten behoeve van het plangebied
Kerkeiland NH-Kerk te Enter,
gemeente Wierden (OV)**

opdrachtgever	Hamaland Advies
datum	5 augustus 2013
projectleider	mevrouw drs. A. Spoelstra
projectnummer	92172912
status	definitief
ISSN-nummer	1875-5313
MUG-publicatie	2012-52

MUG-projectnummer	92172912
Opdrachtgever	Hamaland Advies
MUG-publicatie	2012-52
Bevoegd gezag	gemeente Wierden
Beheer en plaats documentatie	MUG Ingenieursbureau b.v.
Onderzoekmeldingsnummer	49333
Tekst	mevrouw T.N. Krol MA en de heer drs. E. van der Kuijl
Afbeeldingen	de heer A. Huygen
Redactie	mevrouw J. Bolink-Nanninga
Status	definitief
Autorisatie	de heer drs. ing. G.J. de Roller
Uitgegeven door	MUG Ingenieursbureau b.v. Postbus 136 9350 AC Leek
Datum	5 augustus 2013
ISSN	1875-5313

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	1
1 Inleiding	3
1.1 Algemeen	3
1.2 Ligging van het onderzoeksgebied	3
1.3 Bekende archeologische gegevens	4
1.4 Doel van het onderzoek	4
1.5 Werkwijze	4
2 Resultaten	5
2.1 Bodemopbouw	5
2.2 Vondsten	6
3 Conclusie en aanbeveling	9
3.1 Conclusie	9
3.2 Aanbeveling	10
Literatuurlijst	11

BIJLAGEN

Bijlage 1	Boorstaten
Bijlage 2	Overzicht van de onderzoekslocatie, boorpuntenkaart

Samenvatting

Aanleiding tot het hier beschreven archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) zijn de plannen voor de nieuwbouw tussen de N.H. Kerk en de bestaande pastorie van de Hervormde Gemeente in Enter, gemeente Wierden. Omdat deze plannen met bodemverstorende ingrepen gepaard gaan, is een archeologisch vooronderzoek noodzakelijk. Dit onderzoek wordt uitgevoerd conform de Wet op de archeologische monumentenzorg. Hamaland Advies heeft MUG Ingenieursbureau, afdeling Archeologie, opdracht gegeven het IVO uit te voeren. Voorafgaand aan het veldwerk is door Hamaland Advies (Van der Kuijl 2012) een bureaustudie verricht.

Uit de resultaten van het bureauonderzoek blijkt dat het onderzoeksgebied een middelhoge archeologische verwachting heeft voor alle perioden vanaf het laatpaleolithicum en een hoge verwachting voor vindplaatsen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd in relatie tot de historische dorpskern van Enter (specifiek dorpsboerderijen en erven). De mate van intactheid van het bodemprofiel en de dikte van de afdekkende laag (stadsophoging en plaggendek) zijn mede maatgevend voor de trefkans op archeologische waarden. Doordat het plangebied lange tijd als begraafplaats heeft gediend, zullen oppervlakkige sporen van voor 1707 (ingebruikname van het grafveld) niet bewaard gebleven zijn. Oudere sporen kunnen nog wel verwacht worden in de top van de C-horizont. Op basis van deze resultaten van het bureauonderzoek is aanbevolen een verkennend booronderzoek uit te voeren.

Uit de boringen komt naar voren komt dat de bodemopbouw in het onderzoeksgebied in de meeste boringen verstoord is tot in de C-horizont (dekzand), door de begravingen die op de onderzoekslocatie sinds 1707 plaatsvinden. In twee boringen is nog een restant plaggendek (esdek) aangetroffen (boringen 1 en 3). In de boringen zijn vondsten van de begraafplaats aangetroffen (18^e eeuw en later) in de verstoorde lagen. Het betreffen vondsten van onder meer fragmenten aardewerk en bouw materiaal die iets ouder zijn dan de start van de begraafplaats en twee fragmenten handgevormd aardewerk uit de ijzertijd of vroege middeleeuwen. De lagen waar de vondsten uit komen, zijn verstoord door de begravingen. Mogelijk is er sprake van oudere resten in de top van de C-horizont die opgespit zijn bij de aanleg van het grafveld in de 18^e eeuw. Dat boringen 1, 3 en 7 zijn gestuit op muurwerk duidt hier ook op. Mogelijk gaat het bij deze muurresten om resten van de oude pastorie waarvan de fundering uit (middeleeuwse) kloostermoppen bestaat. Ook kan het gaan om 18^e of 19^e eeuwse bebouwing. In de directe omgeving van het onderzoeksgebied, rond de brink, is nog bebouwing uit deze periode aanwezig. In boring 6 zijn fragmenten leem en klei aangetroffen, die kunnen duiden op de aanwezigheid van houtbouw met lemen wanden uit een oudere periode. Ook de aanwezigheid van oudere en diepere sporen uit de periode van de ijzertijd tot en met de vroege middeleeuwen (paalkuilen, waterputten, greppels en dergelijke) in de top van de C-horizont kunnen niet worden uitgesloten door de aanwezigheid van enkele fragmenten handgevormd aardewerk uit deze periode. Daarnaast zullen ook de aanwezige begravingen uit de 18^e en 19^e eeuw in kaart moeten worden gebracht. Vanwege de geringe ouderdom van het grafveld achten wij het niet noodzakelijk de menselijke resten te onderwerpen aan een uitgebreid fysisch antropologisch onderzoek. Het vrij leggen en fotograferen van de begravingen en het verzamelen van eventuele bijgaven volstaat naar onze mening. Na documentatie dienen de menselijke resten op een correcte en ordentelijke wijze te worden verzameld om te worden herbegraven.

Op basis van deze resultaten bevelen wij vervolgonderzoek aan in de vorm van een archeologische begeleiding conform KNA protocol Opgraven of een definitief onderzoek conform KNA-protocol Opgraven. De keuze voor de onderzoeksvorm is mede afhankelijk van de funderingswijze en funderingsdiepte van de geplande nieuwbouw van het ontmoetingscentrum. Het besluit hierover zal plaatsvinden in overleg met het kerkbestuur van de Hervormde Gemeente in Enter door gemeente Wierden (de heer G.J. Grievink) en diens adviseur mevrouw drs. M. Nieuwenhuis.

Voorafgaand aan de begeleiding of opgraving is een door het bevoegd gezag goedgekeurd Programma van Eisen (PvE) noodzakelijk. Het onderzoek dient uitgevoerd te worden door een daartoe gecertificeerd bedrijf.

Verder dient te allen tijde bij het afgeven van een omgevingsvergunning de wettelijke meldingsplicht (ex artikel 53 Monumentenwet 1988) kenbaar te worden gemaakt, om het documenteren van toevalligvondsten te garanderen: 'Degene die anders dan bij het doen van opgravingen een zaak vindt waarvan hij weet dan wel redelijkerwijs moet vermoeden dat het een monument is (in roerende of

onroerende zin), meldt die zaak zo spoedig mogelijk bij onze minister'. Deze aangifte dient te gebeuren bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. Het verdient de aanbeveling ook de verantwoordelijke ambtenaar van gemeente Wierden hiervan per direct in kennis te stellen.

De resultaten en aanbevelingen uit het bureauonderzoek en veldonderzoek dienen te worden getoetst en onderschreven door het bevoegd gezag, gemeente Wierden en diens adviseur, Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit van Het Oversticht (mevrouw drs. M. Nieuwenhuis).

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Aanleiding tot het hier beschreven archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) zijn de plannen voor de nieuwbouw tussen de N.H. Kerk en de bestaande pastorie van de Hervormde Gemeente in Enter, gemeente Wierden. Omdat deze plannen met bodemverstorende ingrepen gepaard gaan, is een archeologisch vooronderzoek noodzakelijk. Dit onderzoek wordt uitgevoerd conform de Wet op de archeologische monumentenzorg. Hamaland Advies heeft MUG Ingenieursbureau, afdeling Archeologie, opdracht gegeven het IVO uit te voeren.

Voorafgaand aan het veldwerk heeft Hamaland Advies (Van der Kuijl 2012) een bureaustudie verricht. Het archeologisch booronderzoek heeft plaatsgevonden op 23 april 2012 en stond onder leiding van mevrouw T.N. Krol, met ondersteuning van de heer E. van der Kuijl. Het booronderzoek is uitgevoerd conform de eisen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.2, en de richtlijnen van gemeente Wierden (gemeente Wierden 2010).

Tabel 1.1 Overzicht van de objectgegevens

Objectgegevens	
Provincie	Overijssel
Gemeente	Wierden
Plaats	Enter
Toponiem	Kerkeiland NH Kerk (Dorpsstraat, Werfstraat)
Kaartblad	28D
Coördinaten	236746/486429 NW 236808/486479 NO 236809/486362 ZO 236769/486362 ZW
Grondsoort	zand
Geomorfologie	dikke eerdgronden onder stadsophoging
Grondwatertrap	VII

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied is omgeven door de Dorpsstraat en de Werfstraat in Enter, gemeente Wierden (afbeelding 1). In het onderzoeksgebied is bebouwing aanwezig van de N.H. Kerk, met hieromheen klinkerverharding en een tuin. De totale oppervlakte is circa 0,34 ha.

236/480

237/479

Afbeelding 1. Het onderzoeksgebied op de topografische kaart, aangegeven met het rode kader (bron: Topografische Dienst Nederland)

1.3 Bekende archeologische gegevens

Uit de resultaten van het bureauonderzoek (Van der Kuijl 2012) blijkt dat het onderzoeksgebied een middelhoge archeologische verwachting heeft voor alle perioden vanaf het laat paleolithicum en een hoge verwachting voor vindplaatsen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd in relatie tot de historische dorpskern van Enter (specifiek dorpsboerderijen en erven). De mate van intactheid van het bodemprofiel en de dikte van de afdekkende laag (stadsophoging en plaggendek) is mede maatgevend voor de trefkans op archeologische waarden. Doordat het plangebied lange tijd als begraafplaats heeft gediend zullen oppervlakkige sporen van voor 1707 (ingebruikname van het grafveld) niet bewaard gebleven zijn. Oudere sporen kunnen nog wel verwacht worden in de top van de C-horizont.

Op basis van deze resultaten van het bureauonderzoek is aanbevolen een verkennend booronderzoek uit te voeren. In overleg met de Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit van het Oversticht, archeologisch adviseur van gemeente Wierden (mevrouw drs. M. Nieuwenhuis), is besloten dit booronderzoek uit te voeren, waarbij minimaal vijf boringen gezet dienen te worden. De boorkernen dienen te worden gezeefd.

1.4 Doel van het onderzoek

Het veldonderzoek heeft als doel het verwachtingsmodel te toetsen en waar nodig aan te vullen. Daarnaast dienen de volgende vragen te worden beantwoord.

- Vraag 1. Is de bodemopbouw intact en hoe ziet die eruit?
- Vraag 2. Zijn er archeologische indicatoren aanwezig en zo ja, wat is de aard, datering en horizontale en verticale spreiding hiervan?
- Vraag 3. Zijn er zones met een hoge dan wel lage archeologische verwachting?
- Vraag 4. Komt het verwachtingsmodel overeen met de veldgegevens?

Aan de hand van de gegevens van beide onderzoeken kan worden nagegaan of in het onderzoeksgebied archeologische waarden te verwachten zijn en of de voorgenomen ingrepen een bedreiging vormen voor het archeologische bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd hoe hiermee omgegaan dient te worden.

1.5 Werkwijze

Om het gespecificeerde verwachtingsmodel te toetsen, wordt een verkennend inventariserend booronderzoek uitgevoerd dat bestaat uit een boorgrid van minimaal vijf boringen. In totaal zijn zeven boringen gezet, omdat enkele boringen zijn gestuit. Om een juiste indruk van de bodemopbouw te kunnen krijgen, worden deze boringen verspreid over het terrein gezet. De afstand tussen de boringen varieert door de aanwezige bebouwing en het overzetten van gestuite boringen. De maximale boorafstand is circa 12 m. De boringen zijn zoveel mogelijk in een verspringend driehoeksgrid gezet, zodat er een ideale verdeling van de boorpunten over het terrein ontstaat. Voor het boren is gebruikgemaakt van een verlengbare edelmanboor met een diameter van 15 cm.

De boorkernen zijn uitgelegd waarbij de verschillende bodemlagen nauwkeurig zijn beschreven en opgemeten. De boorbeschrijvingen zijn volgens de Archeologische Standaard Boorbeschrijvingsmethode, die is gebaseerd op NEN 5104. Tijdens het verkennend booronderzoek is, aan de hand van het zeven van de boorkernen, ook gelet op de aanwezigheid van archeologische indicatoren zoals aardewerkscherven, vuursteen, bot, houtskool, fosfaat, verbrand leem en natuursteen. Hiertoe zijn de boorkernen gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 4 mm en zijn de zeefresiduen gecontroleerd op de aanwezigheid van archeologische indicatoren. De boorpunten zijn met behulp van een meetlint ingemeten. Naast het boren is een oppervlaktekartering uitgevoerd, waarbij ontsluitingen zoals molshopen zijn geïnspecteerd op het voorkomen van archeologische resten.

2 Resultaten

2.1 Bodemopbouw

In het onderzoeksgebied zijn in totaal zeven boringen gezet, waarvan drie boringen zijn gestuit. De boringen zijn beschreven in de boorstaten (bijlage 1) en de verdeling van de boringen over het onderzoeksgebied is weergegeven op de boorpuntenkaarten (bijlage 2).

De bodemopbouw in het onderzoeksgebied bestaat uit een zwak tot sterk humeuze bouwvoor van maximaal 40 cm dikte, gevolgd door een plaggendek (boringen 1 en 3) of een gemengd pakket, met hieronder dekzand (zie afbeelding 2). In boring 6 is een cultuurlaag aanwezig. Boringen 1, 3 en 7 zijn gestuit voordat het onderliggende dekzand kon worden bereikt. Na de ontginning is het terrein waarschijnlijk opgehoogd met plaggemest, waardoor een plaggendek tot een dikte van maximaal 1,5 m is ontstaan die door een subrecente bouwvoor wordt afgedekt. In het plaggendek hebben vanaf 1709 begravingen plaatsgevonden.

Het plaggendek dat is aangetroffen in boringen 1 en 3 betreft een oude akkerlaag. In de late middeleeuwen ging men akkers bemesten met bosstrooisel of heideplaggen die met potstalmest doordrenkt waren. Zo ontstond na verloop van tijd door menselijk handelen een ophoogpakket (plaggendek, esdek) bestaande uit humeus zand. Indien dit ophoogpakket dikker is dan 50 cm, dan is bodemkundig sprake van een enkeerdgrond (Van der Kuijl 2012). Aangezien deze boringen zijn gestuit, kon de dikte van dit esdek niet worden vastgesteld. De boringen die zijn gestuit (boringen 1, 3 en 7), zijn waarschijnlijk gestuit op muurwerk. In boringen 1 en 3 is dit op 0,60 en 0,50 m-mv. In boring 7 is dit op een vrij grote diepte, namelijk op 1,80 m-mv.

In boring 6 sprake van een cultuurlaag die op de top van de C-horizont rust. De hierin aangetroffen houtskool en verbrande leemresten duiden vermoedelijk op aanwezigheid van restanten van houtbouw (zogenoeten 'hallehuizen' uitgevoerd in vakwerk) uit de late middeleeuwen of de nieuwe tijd in of in de directe omgeving van het Kerkeiland. Zie voor de genoemde perioden tabel 2.2.

In de overige boringen (boringen 2, 4, 5 en 7) is geen plaggendek of cultuurlaag. Hier is de bodem verstoord door de begravingen die vanaf 1707 in het onderzoeksgebied hebben plaatsgevonden. Het betreft een gemengd pakket van zwak siltig, zeer fijn zand. Hierin zijn in een aantal boringen ook menselijke resten en resten van de kist aangetroffen die afkomstig zijn van deze begravingen (zie paragraaf 2.2, vondsten).

Onder de verstoorde lagen of onder het plaggendek volgt de C-horizont (dekzand). De top van de C-horizont bevindt op een diepte van 1,35 tot 1,60 m-mv.

Afbeelding 2. Beeld van boring 5

2.2 Vondsten

In een aantal boringen is vondstmateriaal aangetroffen. Een overzicht van deze vondsten is weergegeven in onderstaande tabel. Het overzicht van de genoemde perioden is te zien in tabel 2.2. Het betreft in veel gevallen vondsten met betrekking tot het grafveld dat vanaf 1707 in gebruik is genomen. Daarbij gaat het om menselijke resten (zie afbeelding 3), nagels en hout van een doods-kist en aardewerk en fragmenten bouwmaterial. Sommige van de fragmenten aardewerk en bouwmaterial zijn minder nauwkeurig te dateren en kunnen ook iets ouder zijn. Verder zijn enkele niet te dateren vondsten aangetroffen, dat bestaat uit slakmateriaal, steenkool, kalk, bouwmortel en ijzerconcreties. De menselijke resten zijn vooral in de onderkant van het plaggendeek aanwezig, op een diepte variërend van 60 tot 140 cm-mv.

Enkele vondsten zijn duidelijk ouder in datering. In vondstnummer 1 uit boring 2 is een fragment van een steengoed kan aangetroffen uit de 16^e of 17^e eeuw. In boringen 4 en 5 zijn fragmenten handgevormd aardewerk aangetroffen. Deze komen uit de ijzertijd of vroege middeleeuwen.

De lagen waar de vondsten uit komen zijn verstoord door de begravingen. Mogelijk is er sprake van oudere resten in de top van de C-horizont, die opgespit zijn bij de aanleg van het grafveld in de 18^e eeuw. Dat boringen 1, 3 en 7 waarschijnlijk zijn gestuit op muurwerk duidt hier ook op. De aanwezigheid van muurresten van baksteen in boringen 1 en 3 duiden mogelijk op de aanwezigheid van een gebouwtje uit de 18^e of 19^e eeuw, wellicht een knekelhuisje. De aangetroffen muurresten in boring 7 zijn mogelijk veel ouder. De resten bevinden zich onder diverse ophogingen op een diepte van 180 cm-mv. Deze muurresten kunnen niet gekoppeld worden aan historisch bekende bebouwing en dateren vermoedelijk uit de late middeleeuwen. Mogelijk gaat het bij deze muurresten om resten van de oude pastorie, waarvan de fundering uit (middeleeuwse) kloostermoppen bestaat.

In boring 6 zijn fragmenten leem en klei aangetroffen, die kunnen duiden op de aanwezigheid van houtbouw uit een oudere periode. In boring 4 is mogelijk een (restant van een) grafsteen/grafzerk aangetroffen.

Tabel 2.1 Overzicht van de vondsten

Vondst-nummer	Boring-nummer	Boven cm-mv	Onder cm-mv	Omschrijving	Datering
1	2	30	140	Menselijke resten, acht fragmenten	1709-1860
				Bouwfragmenten, dakpannen, vier stuks	17A-19B
				Wandfragment steengoed kan Raeren	16B-17B
				Vensterglas	18A-19B
				Nagels van doodskist, negen stuks	1709-1860
2	2	140	160	Bouwfragmenten, baksteen, drie stuks	18A-19B
				Menselijke resten, twee botfragmenten	1709-1860
				Houtskool, één fragment	n.t.b.
3	4	20	60	Bouwfragmenten, baksteen, twaalf stuks	17A-19B
				Nagels van doodskist, twee stuks	1709-1860
				Steenkool, vier fragmenten	n.t.b.
				Ongebluste kalk, één stuk	n.t.b.
				één fragment van ketel van een kleipijp	18A-20A
				één wandfragment porselein	19B
4	4	60	110	één wandfragment handgevormd aardewerk, potgruis en zand gemagerd, oxyderend gebakken	IJzertijd- vroege middeleeuwen
				Menselijke resten, twee fragmenten	1709-1860
				Bouwfragmenten, baksteen, dakpan, acht	17B-19B
				Nagels van doodskist, vijf stuks	1709-1860
5	4	110	150	Bouwfragmenten, dakpan, twee stuks	17B-19B
				Menselijke resten, drie fragmenten	1709-1860
6	5	40	120	één wandfragment handgevormd aardewerk, potgruis en kwarts gemagerd	ijzertijd-vroege middeleeuwen
				Slakmateriaal, vier stuks	n.t.b.
				Menselijke resten, twee fragmenten	1709-1860
				Nagel van doodskist	1709-1860
				twee fragmenten vensterglas	1709-heden
7	5	120	140	Menselijke resten, drie fragmenten	1709-1860
				Bouwfragment, dakpan	18A-19B
8	6	70	110	Slakmateriaal, twee stuks	n.t.b.
				Bouwfragmenten, twee stuks	18A-19B
				IJzerconcretie	n.t.b.
9	6	120	135	Slakmateriaal	n.t.b.
				Bouwmateriaal, mortel, twee fragmenten	n.t.b.
10	7	110	135	Bouwmateriaal, dakpan, drie fragmenten	18A-19B
				Wandfragment roodbakend aardewerk	19B
				Steelfragment kleipijp	18B-19B

Tabel 2.2 Vereenvoudigde archeologische tijdsschaal (naar Brandt et al., 1992)

Periode	Datering
Paleolithicum	tot 8800 voor Chr.
Mesolithicum	8800 - 4900 voor Chr.
Neolithicum	5300 - 2000 voor Chr.
Bronstijd	2000 - 800 voor Chr.
IJzertijd	800 - 12 voor Chr.
Romeinse tijd	12 voor Chr. - 450 na Chr.
Vroege middeleeuwen	450 - 1050 na Chr.
Late middeleeuwen	1050 - 1500 na Chr.
Nieuwe tijd	1500 - heden

Afbeelding 3. Impressie van de aangetroffen menselijke resten

3 Conclusie en aanbeveling

3.1 Conclusie

Uit de boringen komt naar voren dat de bodemopbouw in het onderzoeksgebied in de meeste boringen verstoord is tot in de C-horizont (dekzand) door de begravingen die op de onderzoekslocatie sinds 1707 plaatsvonden. In twee boringen is nog een restant plaggendek (esdek) aangetroffen (boringen 1 en 3). In de boringen zijn vondsten van de begraafplaats aangetroffen (18^e eeuw en later) in de verstoorde lagen. Het betreffen vondsten van onder meer fragmenten aardewerk en bouw materiaal die iets ouder zijn dan de start van de begraafplaats en twee fragmenten handgevoemd aardewerk uit de ijzertijd of vroege middeleeuwen. De lagen waar de vondsten uit komen zijn verstoord door de begravingen. Mogelijk is er sprake van oudere resten in de top van de C-horizont die opgespit zijn bij de aanleg van het grafveld in de 18^e eeuw. Dat boringen 1, 3 en 7 waarschijnlijk zijn gestuit op muurwerk duidt hier ook op. Mogelijk gaat het bij deze muurresten om resten van de oude pastorie waarvan de fundering uit (middeleeuwse) kloostermoppen bestaat. Ook kan het gaan om 18^e of 19^e eeuwse bebouwing. In de directe omgeving van het onderzoeksgebied, rond de brink, is nog bebouwing uit deze periode aanwezig (Van der Kuijl 2012). In boring 6 zijn fragmenten leem en klei aangetroffen, die kunnen duiden op de aanwezigheid van houtbouw met lemen wanden uit een oudere periode. Ook de aanwezigheid van oudere en diepere sporen uit de periode van de ijzertijd tot en met de vroege middeleeuwen (paalkuilen, waterputten, greppels en dergelijke) in de top van de C-horizont kunnen niet worden uitgesloten door de aanwezigheid van enkele fragmenten handgevoemd aardewerk uit deze periode. Daarnaast zullen ook de aanwezige begravingen uit de 18^e en 19^e eeuw in kaart moeten worden gebracht. Vanwege de geringe ouderdom van het grafveld achten wij het niet noodzakelijk de menselijke resten te onderwerpen aan een uitgebreid fysisch antropologisch onderzoek. Het vrijleggen en fotograferen van de begravingen en het verzamelen van eventueel bijgaven volstaat naar onze mening. Na documentatie dienen de menselijke resten op een correcte en ordentelijke wijze te worden verzameld om te worden herbegraven.

Vraag 1. Is de bodemopbouw intact en hoe ziet die eruit?

De bodemopbouw in het onderzoeksgebied is grotendeels verstoord, tot een diepte van 1,35 tot maximaal 1,60 m-mv. Hieronder volgt de C-horizont. Alleen in boringen 1 en 3 is een plaggendek aangetroffen. Deze boringen zijn gestuit, waardoor de dikte van het plaggendek niet bekend is.

Vraag 2. Zijn er archeologische indicatoren aanwezig en zo ja, wat is de aard, datering en horizontale en verticale spreiding hiervan?

Er zijn alleen vondsten aangetroffen die horen bij de begraafplaats die vanaf de 18^e eeuw dateert, iets oudere vondsten (onder meer bouw materiaal en aardewerk) en in boring 4 en 6 zijn twee fragmenten handgevoemd aardewerk uit de ijzertijd of vroege middeleeuwen aangetroffen. De vondsten zijn afkomstig uit verstoorde lagen. De vondsten duiden erop dat in de top van de C-horizont mogelijk oudere resten aanwezig zijn die bij de aanleg van begraafplaats in de 18^e eeuw zijn verspit. Boringen 1, 3 en 7 zijn waarschijnlijk gestuit op muurwerk. Dit duidt eveneens op de aanwezigheid van oudere resten. Mogelijk gaat het bij deze muurresten om resten van de oude pastorie, waarvan de fundering uit (middeleeuwse) kloostermoppen bestaat. Ook kan het gaan om 18^e of 19^e eeuwse bebouwing. In de directe omgeving van het onderzoeksgebied, rond de brink, is nog bebouwing uit deze periode aanwezig (Van der Kuijl 2012). In boring 6 zijn fragmenten leem en klei aangetroffen, die kunnen duiden op de aanwezigheid van houtbouw uit een oudere periode.

Vraag 3. Zijn er zones met een hoge dan wel lage archeologische verwachting?

De archeologische verwachting is het hoogst rond de boringen met een restant esdek. De bodemopbouw in deze boringen is intact. Overall in het onderzoeksgebied kunnen nog oudere archeologische resten in de top van de C-horizont worden verwacht.

Vraag 4. Komt het verwachtingsmodel overeen met de veldgegevens?

Op basis van het bureauonderzoek werd een esdek verwacht dat mogelijk verstoord kan zijn door de begravingen die op de locatie zijn gedaan. Dit beeld wordt bevestigd door de resultaten van het veldonderzoek.

3.2 Aanbeveling

Op basis van deze resultaten bevelen wij vervolgonderzoek aan in de vorm van een archeologische begeleiding conform KNA-protocol Opgraven of een definitief onderzoek conform KNA-protocol Opgraven. De keuze van de onderzoeksvorm is mede afhankelijk van de funderingswijze en funderingsdiepte van de geplande nieuwbouw van het ontmoetingscentrum. Het besluit hierover zal plaatsvinden in overleg met het kerkbestuur van de Hervormde Gemeente in Enter door gemeente Wierden (de heer G.J. Grievink) en diens adviseur, mevrouw drs. M. Nieuwenhuis.

Voorafgaand aan de begeleiding of opgraving is een door het bevoegd gezag goedgekeurd Programma van Eisen (PvE) noodzakelijk. Het onderzoek dient uitgevoerd te worden door een daartoe gecertificeerd bedrijf.

Verder dient te allen tijde bij het afgeven van een omgevingsvergunning de wettelijke meldingsplicht (ex artikel 53 Monumentenwet 1988) kenbaar te worden gemaakt, om het documenteren van toevallsvondsten te garanderen: 'Degene die anders dan bij het doen van opgravingen een zaak vindt waarvan hij weet dan wel redelijkerwijs moet vermoeden dat het een monument is (in roerende of onroerende zin), meldt die zaak zo spoedig mogelijk bij onze minister'. Deze aangifte dient te gebeuren bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort. Het verdient de aanbeveling ook de verantwoordelijke ambtenaar van gemeente Wierden hiervan per direct in kennis te stellen.

De resultaten en aanbevelingen uit het bureauonderzoek en veldonderzoek dienen te worden getoetst en onderschreven door het bevoegd gezag, gemeente Wierden en diens adviseur, Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit van Het Oversticht (mevrouw drs. M. Nieuwenhuis).

Literatuurlijst

Geraadpleegde literatuur

Gemeente Wierden, 2010. *Beleidsnota Archeologie (concept)*. Wierden.

Kuijl, E. van der, 2012. *Bureauonderzoek hoek Kerkeiland NH Kerk te Enter, gemeente Wierden*.

Hamaland Advies, Zelhem.

Overige bronnen

- Topografische Dienst Nederland;

- Archis2: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Bijlage 1 Boorstaten

boring 01 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
40 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin	geleidelijk	<i>sedimentaire structuur</i> : doorworteling
60 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin (licht)	geleidelijk	A-horizont, <i>boring beëindigd</i> : ja, gestuit, Plagdek Ah-horizont

boring 02 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
30 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin	geleidelijk	<i>sedimentaire structuur</i> : doorworteling
40 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	geel bruin	geleidelijk	vondst 1
160 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	geel bruin (licht)	scherp	<i>bodemkundige interpretatie</i> : omgewerkte grond, vondst 2
185 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	geel		<i>nieuwvorming</i> : matig roest; C-horizont

boring 03 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
40 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin	geleidelijk	
50 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin (licht)		A-horizont, <i>boring beëindigd</i> : ja, gestuit, plagdek Ah-horizont

boring 04 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
20 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin (donker)	geleidelijk	<i>bodemkundige interpretatie</i> : bouwvoor, A-horizont
60 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin (licht)		vondst 3
110 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin (donker)	geleidelijk	vondst 4, veel grof puin
150 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin geel	scherp	vondst 5, veel matig grof puin
180 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	geel		C-horizont

boring 05 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
40 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, sterk humeus	bruin (donker)	geleidelijk	<i>bodemkundige interpretatie</i> : bouwvoor, A-horizont
120 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin	geleidelijk	vondst 6
140 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin geel	scherp	vondst 7
170 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	geel		C-horizont

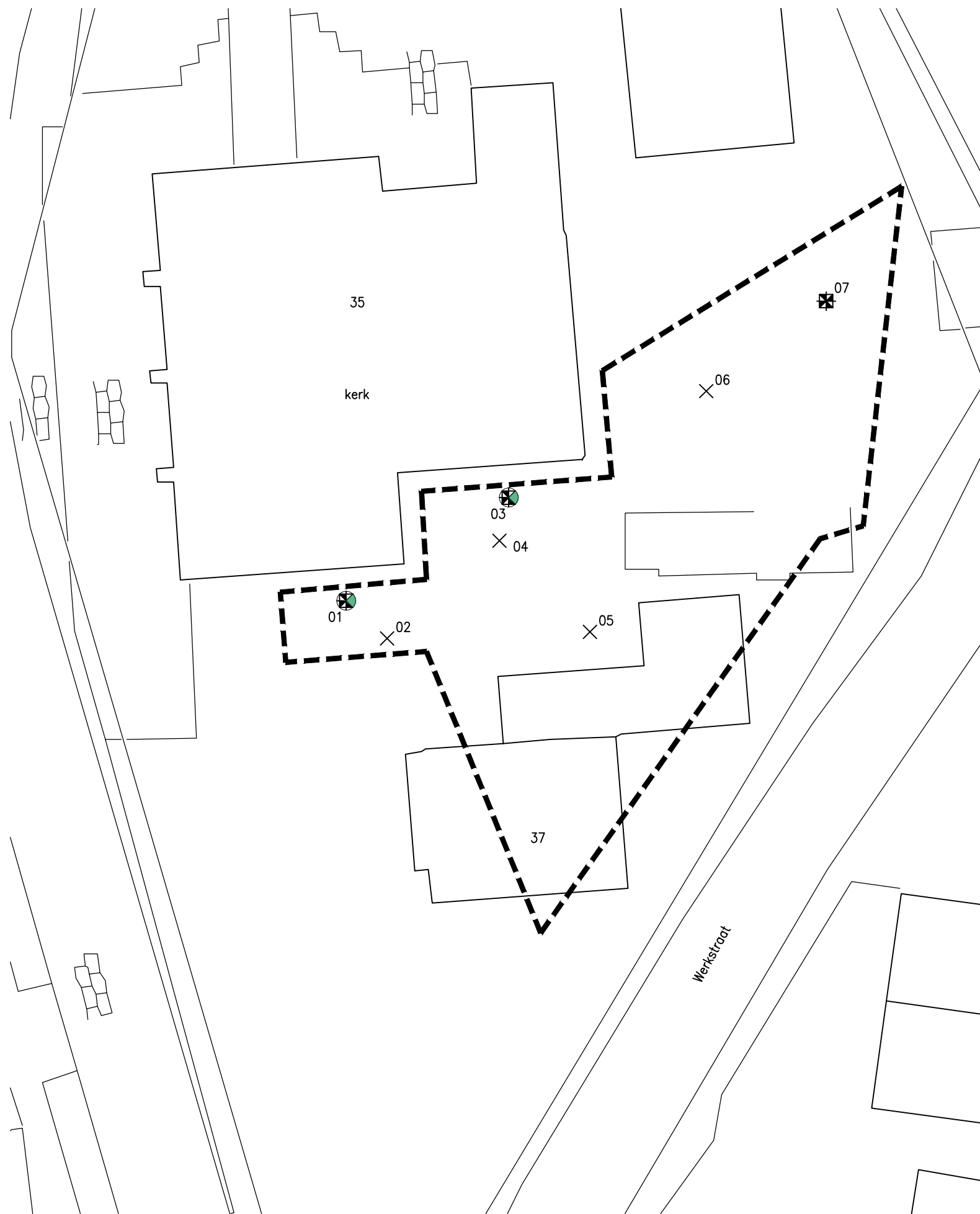
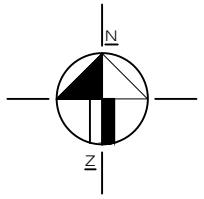
boring 06 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
30 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin (donker)		<i>bodemkundige interpretatie:</i> bouwvoor, A-horizont
70 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin geel	geleidelijk	
110 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin		vondst 8
120 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin geel	geleidelijk	
135 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, zwak humeus	bruin	geleidelijk	vondst 9; verbande leem en klei
160 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	geel		C-horizont

boring 07 Edelman

<i>diepte lithologie</i>	<i>kleur</i>	<i>grens</i>	<i>opmerkingen</i>
35 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin (donker)	geleidelijk	<i>bodemkundige interpretatie:</i> bouwvoor, A-horizont
110 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin geel	scherp	geel, bruin, wit gemengde grond
135 ZAND, zeer fijn, zwak siltig, matig humeus	bruin	geleidelijk	
180 ZAND, zeer fijn, zwak siltig	bruin wit	scherp	<i>boring beëindigd:</i> ja, gestuit

Bijlage 2 Overzicht van de
onderzoekslocatie,
boorpuntenkaart

LEGENDA

- bestaande bebouwing
 - 35 huisnummer
 - 06 boring
 - 07 gestuite boring
 - 03 boring met esdek
 - grens onderzoekslocatie
- 0 10 meter

0	AHu	TKr	Eerste uitgave	08-05-2012
Wijz.	Get.	Gec.	Omschrijving	Datum

MUG ingenieursbureau

Project: Archeologisch booronderzoek ten behoeve van het plangebied Kerkeiland NH-Kerk te Enter, gemeente Wierden (OV)

Opdrachtgever: Hamaland Advies

Onderdeel: Overzicht van de onderzoekslocatie, boorpuntenkaart

Infra
Milieu
Geo-ICT
Archeologie
Geo-informatie

Zernikelaan 8
Postbus 136
9350 AC LEEK
Tel. (0594) 55 24 20
Fax. (0594) 55 24 99

E-mail
info@mug.nl
Internet
www.mug.nl

Zernikelaan 8
9351 VA LEEK
Postbus 136
9350 AC LEEK
T (0594) 55 24 20
F (0594) 55 24 99
E info@mug.nl
I www.mug.nl